Ռաֆֆի

Դավիթ Բեկ

3 - Դ

Սյունյանց աշխարհի Սիսիան գավառի Ուչ-թափե կոչված դաշտավայրի վրա երևում էին մի քանի սպիտակ վրաններ: Այդ խուլ, մարդկային բնակությունից հեռու անապատում երբեմն թափառում էին Կարա-չոռլու կոչված թյուրք ցեղի կիսավայրենի խաչնարածները: Ուրիշ ոչ ոք այդ ավազակների երկյուղից այն կողմերից անցնել չէր համարձակվում: Իսկ այժմ սպիտակ վրանների երևույթը բավական աչքի զարկող էր: Ո՞ւմն էին այդ վրանները, ո՞վքեր էին բնակվում նրանց մեջ,— ոչ ոք չգիտեր: Կարծես, նրանք սունկի նման հանկարծ բուսել էին գետնից և ոչ ոք չէր տեսել նրանց տերերի որևիցե կողմից գալը:

Վրանները կազմված էին դաշտավայրի լեռնային կողմում, մի ձորի մեջ, որ երեք կողմից պատած էր բարձր սարերով, իսկ մի կողմից նեղ փապարով բացվում էր դեպի ընդարձակ, ամայի անապատը, որ ծածկված էր ճոխ խոտաբույսերով: Մի խումբ թամքած ձիաներ արածում էին վրանների շուրջը: Մարդիկ չէին երևում: Նրանք, երևի, նոր էին եկել հեռավոր ճանապարհից և պառկած էին վրանների մեջ իրանց հոգնածությունը կազդուրելու համար: Մի մարդ միայն, մերձակա քարաժայռի բարձրության վրա նստած, այդ դիտանոցից զգուշությամբ նայում էր իր շուրջը: Դա, երևի, նրանց պահակն էր:

Արեգակը մայր մտնելու վրա էր: Սարերի գագաթները դեռ լուսավորված էին վերջին ճառագայթներով, բայց խուլ ձորերի մեջ, որտեղ կազմված էին վրանները, արդեն տիրում էր երեկոյան մռայլը:

Յատուկ Պոէմ

Վրաններից մեկի մեջ նստած էր Դավիթ բեկը, իսկ նրա մոտ իր մանկության ընկեր և բարեկամ Ստեփաննոս Շահումյանը: Երիտասարդ իշխանը համարյա նոր էր իջել ձիուց և նրա անբաժան ծառաները՝ Աղասին և Ջումշուդը դեռ ման էին ածում հոգնած, քրտինքի մեջ թաթախված ձիաները, որ հանգստացնեն: Երկար տարիների անջատումից հետո, երկու կարոտյալ բարեկամները, առաջին անգամ միմյանց հանդիպելով, որպես երկու սիրահարներ, երկար համբուրվեցան, երկար ողջագուրեցին միմյանց: Իսկ այժմ թե Բեկը և թե իշխանը երկուսն էլ լուռ էին: Ի՞նչ լռություն էր այդ, որ տեղի ունեցավ այն ջերմ գրկախառնություններից, այն առաջին սիրալիր խոսքերից հետո:

Ես կամենում եմ քեզ հետ կարճ կտրել, Դավիթ,— ասաց իշխանը գլուխը վեր բարձրացնելով և ուղիղ Բեկի երեսին նայելով:— Նախ քան քո հարցուփորձը սկսելը, իմացած եղիր, որ ես խաբել եմ քեզ:

Ի՞նձ... խաբե՞լ ես... հարցրեց Բեկը զարմացած կերպով:

Այո՛, քեզ,— պատասխանեց նա ծանր կերպով:— Այն նամակները, որ դու ինձանից ստացար, դրոշմված զանազան եպիսկոպոսների և մելիքների կնիքներով,— բոլորը կեղծ էին: Այդ կնիքները ես շինել էի տվել մի հրեա քանդակագործի, իսկ նամակները ինքս էի շարադրել: Իմ նպատակս էր քեզ բերել հայրենիքը և ես հասա իմ նպատակին: Գործի մեծությունը ինձ թույլ տվեց մի այսպիսի խորամանկության դիմել: Այժմ կամենում ես բարկացիր, կամենում ես ինձ խաբեբա անվանիր,— միևնույն է:

Լսելով այդ խոսքերը, Բեկը կարծում էր, որ իր բարեկամը երևի կատակ է անում:

Դու, Ստեփան,— ասաց նա ժպտելով,— դեռ չես թողել քո հին սովորությունները:

Ես հանաք չեմ անում, ինչ որ ասում եմ, ճշմարիտ է,— պատասխանեց նա սառնությամբ:

Ուրեմն ոչինչ պատրաստություններ չկա՞ն այստեղ:

Այստեղ կան անհաշտ, միմյանցից բաժանված, անշարժ ուժեր միայն, որոնց միացնելու համար մեծ ջանք է հարկավոր:

Բեկին տիրեց մի տեսակ շվարում, մի տեսակ թուլացած վիատություն: Այդ մարդը, որ երբեք հուսահատվել չգիտեր, սաստիկ զայրացավ, երբ նկատեց, որ իր ձեռնարկության հենց առաջին քայլափոխում հանդիպում է դատարկության, հանդիպում է մթին ունայնության: Ի՛նչ քաղցր հույսերով եկել էր նա իր հայրենիքը. ինչե՛ր էին խոստացել նրան. որքա՛ն մեծ ակնկալություններ ուներ իր հայրենակիցներից, իսկ այժմ ասում էին նրան՝ «դու խաբված ես...»: Ուրեմն այդ բոլորը երազ էր, բոլորը մի տաքարյուն երիտասարդի երևակայության ցնորք էր, որ մի հնարքով կամեցել էր նրան իր հայրենիքը բերել:

Ես այս աստիճան անհեռատես չէի համարում քեզ, Ստեփան,— ասաց նա փոքր-ինչ խռովյալ ձայնով. եթե դու ինձ ուղիղը գրեիր և ոչինչ չթաքցնեիր ինձանից, ես դարձյալ կգայի, բայց բոլորովին ուրիշ պատրաստություններով: Իսկ քո այդ գործ դրած ձևը կփոխե իմ ծրագիրը, որ առաջուց կազմել էի, հիմնվելով այն խոստումների վրա, որ դու արել էիր ինձ քո նամակների մեջ: Այսուամենայնիվ, ես պետք է շնորհակալ լինեմ քո հնարագիտության համար, Ստեփան, դու ցանկանում էիր, որ ես իմ հայրենիքումը լինեմ,— ահա այստեղ եմ:

Վերջին խոսքերի ժամանակ նա բռնեց իր բարեկամի աջը և համակրությամբ սեղմեց:

Վհատելու ոչինչ չունենք,— ասաց երիտասարդ իշխանը,— ես դարձյալ քեզ համար գունդեր կկազմեմ, ինձ հարկավոր էր միայն քո այստեղ ներկայությունը,— և այդ բավական է ժողովուրդը ոտքի կանգնացնելու համար:

Այդ խոսքերը այնպիսի մի զգացմունքով արտասանեց նա, որ սաստիկ ազդեց Բեկի սրտին: Նրա մի քանի րոպե առաջ մոայլված դեմքը կրկին պայծառացավ և նրա զգայուն հոգին լցվեցավ անսահման ուրախությամբ: Նա տեսնում էր իր առջև մի եռանդոտ երիտասարդ, որ այնքան անկեղծ և ջերմ սրտով նվիրված էր հայրենիքի փրկության գործին և դրանով մխիթարվում էր:

Ես ամենևին չեմ վհատում, Ստեփան,— ասաց նա,— որ այստեղ չգտա այն, ինչ որ սպասում էի: Ես դարձյալ ուրախ եմ, որ իմ հայրենիքում գտնում եմ գոնե մի բարեկամ, որ համակրում է ինձ:

Մի մարդով ոչինչ չի դառնա:

Այդ մի մարդը կդառնա հարյուր, իսկ հարյուրը հազարներ:

Ես քեզ ասեցի, որ իմ առաջուց կազմած ծրագիրը փոխեցի արդեն,— շարունակեց նա այժմ ավելի համոզիչ եղանակով:— Ես հույս ունեի, որ այստեղ կգտնեմ բազմաթիվ պատրաստի ուժեր, որոնց գլուխը անցնելով, կսկսեմ գործը: Այժմ հանգամանքները փոխվեցան, ես էլ ստիպված եմ փոխել իմ ձեռնարկության ձևը: Ես այժմ գործը փոքրով կսկսեմ և դրա համար բավական մարդիկ ունեմ:

Քառասո՞ն հոգի միայն...-ընդհատեց իշխանը ծիծաղելով:

Սկսելու համար քառասուն հոգին փոքր չէ,— ասաց Բեկը վստահությամբ:

Եթե դու կսպասեիր, ես մի քանի օրվա մեջ մի քանի գունդեր կպատրաստեի: Դարձյալ կրկնում եմ իմ խոսքը:

Այժմ գունդեր ամենևին պետք չեն: Մարդիկների բազմությունը կծանրաբեռնե ինձ: Մեր գունդերը ինքնըստինքյան կկազմվեն: Շտապել պետք չէ: Բոլորը կախված է գործի սկզբնական հաջողությունից: Եթե այս գիշեր աստված կտա ինձ ջարդել Կարա-չոռլուների ցեղը, որ մեզանից մի մղոն հեռավորության վրա է գտնվում,— այնուհետև հաղթությունը մեր կողմը կլինի: Եվ այն բոլոր անհաշտ, միմյանցից բաժանված, անշարժ ուժերը, որոնց մասին ակնարկեցիր դու, այնուհետև իրանք կգան և կմիանան մեզ հետ:

Ես չեմ հասկանում, թե ի՞նչ վնաս կլիներ, եթե սկզբից հրավիրեինք նրանց,— խոսեց իշխանը, չհամաձայնվելով Բեկի չափազանց անձնավստահության հետ:— Ես կարծում եմ, քո անունը բավական հաստատ երաշխավորություն կարելի է համարել, որ նրանք չեն մերժի քո հրավերը:

Դու դեռ անփորձ ես, Ստեփան,— ասաց Բեկը ժպտելով:— Այդ զգույշ, մտածող և իրանց կարծիքով խոհեմ պարոններին,— որ իրանց մելիքներ, տանուտերեր ու բեկեր են կոչում և որոնց յուրաքանչյուրը մի-մի վիճակի տեր է,— լոկ խոսքերով չես կարող համոզել: Նրանք դարձյալ կմնան իրանց խոհեմության

Յատուկ Պոէմ

մեջ, որ ուրիշ ոչինչ չէ, բայց միայն մի տեսակ խոհեմ անտարբերություն, ավելի լավ է ասել՝ մի տեսակ խոհեմ մեռելություն: Նրանց պետք է ցույց տալ շոշափելի փաստ. պետք է ցույց տալ, որ փոքրաթիվ մարդիկներով ևս կարելի է մեծ գործ սկսել, միայն թե պետք է գիտենալ, թե ինչպես սկսել:

Այդ փոքրիկ պատերազմական խորհուրդը տևեց մի քանի ժամ. նրանք երկար խոսում էին, վիճում էին և մի քանի կետերի մեջ միմյանց հետ չէին համաձայնվում: Վերջը իշխանը հարցրեց.

Ուրեմն դու վճռել ես հենց ա՞յս գիշեր հարձակում գործել, այն ևս Կարա-չոռոլուների վայրենի ցեղի վրա:

Այո՛, Կարա-չոռոլուների վրա: Վիշապին պետք է գլխից զարկել. ուրիշ կերպ չես սպանի նրան: Դրա համար ես ընտրեցի այդ բարբարոս ցեղը, որ սարսափի մեջ էր պահել ամբողջ երկիրը:

Դա խիստ վտանգավոր վստահություն է, եթե չհաջողվի, մենք ամեն ինչ կկորցնենք:

Իսկ եթե հաջողվի, մենք ամեն ինչ կշահենք: Վտանգի մեծության հետ կապված է և արդյունքի մեծությունը:

Գոնե ինձ թույլ տուր հրավիրել մի քանի վստահության արժանի մարդիկ, որոնց ես ի նկատի ունեմ:

Դու դարձյալ նույնն ես կրկնում, ինչ որ մի քանի րոպե առաջ ասեցիր: Մեզ պետք չեն այն մարդիկը, որոնց մենք ստիպված պիտի լինենք հրավիրել: Մարդիկ իրանք իրանց սեփական կամքով պետք է հետևեն մեզ: Գործի բնավորությունն այդ է պահանջում: Իսկ մարդիկ գրավելու համար, որպես քեզ ասեցի, հարկավոր է ցույց տալ նրանց մի շոշափելի օրինակ: Խրատներով բան չի դառնա: Իմ անցյալը, իմ Վրաստանում ունեցած հեղինակությունը բավական չէ մարդկանց հավատը որսալու համար: Նրանք պետք է տեսնեն, թե այստեղ ինչ եմ շինում ես: Եվ այդ ես ցույց կտամ հենց այս գիշեր:

Դավիթ բեկը ընտրել էր իր հայրենիքի ամենաընդարձակ մասը, որ ընդհանուր անունով կոչվում էր Մեծ-Սյունիք: Այստեղ դեռ շարժում չկար, թեև այս կողմերումն էին երկրի գլխավոր ուժերը, թեև այստեղ էին հայոց նշանավոր մելիքները: Մեծ-Սյունիք նահանգը բաժանված էր այդ ժամանակ յոթ ընդարձակ գավառների, որոնք սկսյալ Երասխի ափերից տարածվում էին մինչև Սևանա լիճը, մինչև Հաքարի գետը: Այդ յոթ գավառները հետևյալներն էին.

1. Գողթան, ուր տիրում էր Մելիք-Մուսան, 2. Գենվազ, ուր տիրում էր իշխան Ստեփաննոս Շահումյանը, 3. Ղափան, ուր տիրում էր Մելիք-Փարսադանը, 4. Չավնդուր, ուր տիրում էր Թորոս իշխանը, 5. Բարգյուշատ, ուր տիրում էր մելիք Ֆրանգյուլը, 6. Սիսիան, ուր տիրում էր Բայինդուր իշխանը, 7. Զանգեզուր, ուր տիրում էր Մխիթար սպարապետը: Այս կողմերում դեռ շարժում չկար, դեռ սպասում էին, դեռ գտնվում էին անվճռականության մեջ:

Շարժումը սկսվել էր վերոհիշյալ գավառների, այսինքն Մեծ-Սյունիքի հյուսիս-արևելյան կողմերում: Այստեղ սկսյալ Երասխի ափերից մինչև Գանձակի սահմանը, որ էր Քուրակ-չայ գետը, տարածվում էին հինգ փոքրիկ գավառներ, որոնք միասին կազմում էին մի ամբողջ նահանգ, որ կոչվում էր Փոքր-Սյունիք կամ Արցախ: Դա այժմյան Ղարաբաղն է:

Ղարաբաղի կամ Արցախի հինգ գավառները հետևյալն էին.

1. Գյուլիստան, ուր տիրում էր Մելիք-Յուսուբը, 2. Ջրաբերդ, ուր տիրում էր Մելիք-Աթամը, 3. Խաչեն, ուր տիրում էր Մելիք-Ալլահվերդին, 4. Վարանդա, ուր տիրում էր Մելիք-Հյուսեինը, 5. Դուզախ, ուր տիրում էր Մելիք-Եգանը:

Հիշյալ հինգ գավառները կազմում էին հինգ հայ մելիքությունների դաշնակցական մի իշխանություն, որ պարսիկները կոչում էին Խամսա-մելիքլար‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡, այսինքն հինգ մելիքություններ: Այդ հինգ մելիքներից մեկը, Դուզախի Մելիք-Եգանը, որ հետո կոչվեցավ մելիք-Ավան-խան§§§§§§§§§§§§§, գերիշխանություն ուներ մյուսների վրա: Նրա գլխավոր դաշնակիցն էր Ավան-Միրզան**********, որ բնակվում էր իր անմատչելի ամրոցում, որ գտնվում էր այժմյան Շուշի քաղաքի մոտ և մինչև այսօր կոչվում է Ավանի քերծ (Ավանի ժայռ):

Յատուկ Պոէմ

Ավան-Միրզան մեր պատմության մեջ հայտնի է անունովս Հովհաննես իշխան: Նրան երբեմն կոչում են գուգարացոց, երբեմն ուտեացոց, իսկ երբեմն իր բերդի անունով կոչում են Մեծ-Սղնախի իշխան, որովհետև իշխում էր զանազան տեղերում, ուր իր սուրը հաջողություն էր գտնում: Նա չափազանց խիստ, կամակոր և հպարտ մի անձնավորություն էր, իր մեջ կրում էր արկածախնդիր ասպետի բոլոր հատկությունները:

Իր թշնամիներին սարսափի մեջ պահելը գլխավոր պայմանն էր նրա զորության: Ահա այդ հերոսից գլխավորապես օգուտ քաղեց Մելիք-Ավան-խանը (Մելիք-Եգանը) իր մեծ ձեռնարկությունների մեջ:

Լինելով գլուխ հինգ դաշնակցական մելիքությունների, Մելիք-Ավան-խանը միացրել էր ամբողջ Ղարաբաղը (Փոքր-Սյունիքը կամ Արցախը) և այսպիսով կազմել էր մի ահագին ուժ: Երբ ռուսները տիրեցին Դերբենդը և Բաքուն, նա սկսեց իր դաշնակից Ավան-Միրզայի հետ բանակցություններ անել Պետրոս մեծի հետ, առաջարկելով կայսրին իրենց ծառայությունը, և խնդրելով նրա հովանավորությունը պարսից լծից ազատվելու համար: Այդ է պատճառը, որ այդ երկու նշանավոր իշխանների անուններին մենք հաճախ հանդիպում ենք ռուսաց հին ակտերում:

Այդ երկու Ավանները, որպես երկու հզոր հսկաներ, ամենայն եռանդով աշխատում էին իրանց հայրենիքի վերածնելության գործում. մեկը, իբրև հանճարեղ քաղաքականագետ, մյուսը, իբրև քաջ պատերազմող:

Եվ այսպես, Փոքր-Սյունիքի կամ Արցախի նահանգում շարժումը սկսվել էր, որովհետև այստեղ միություն կար, մելիքների դաշնակցություն կար: Իսկ Մեծ-Սյունիքի նահանգում, որտեղ Դավիթ բեկը կամենում էր սկսել իր գործողությունները, դեռ ամեն ինչ անշարժ էր, որովհետև այստեղ մելիքները ոչինչ կապ չունեին միմյանց հետ:

Ցավալին այն էր, որ Փոքր-Սյունիքը և Արցախը թե քաղաքական և թե եկեղեցական կառավարության կողմից բոլորովին բաժանված էին Մեծ-Սյունիքից: Քաղաքական կողմից բաժանված էին նրանով, որ մեր հիշած հինգ դաշնակցական մելիքությունները իրանց առանձին ինքնավարությունն

ունեին և կապված չէին Մեծ Սյունիքի հետ: Իսկ եկեղեցական կառավարության կողմից նույնպես բաժանված էին, որովհետև սկսյալ ամենահին դարերից Աղվանից կաթողիկոսները, միտրոպոլիտները, եպիսկոպոսները առանձին հոգևոր իշխանություն ունեին Էջմիածնից անկախ: Գանձասարի վանքը որպես առաջ նույնպես և Դավիթ բեկի օրերում Աղվանից հոգևոր իշխանության աթոռանիստն էր: Նրա ներկայացուցիչները, որպես էին՝ սկզբում Եսայի եպիսկոպոսը, իսկ հետո Ներսես եպիսկոպոսը ձեռք ձեռքի տված միասին էին գործում Հովհաննես իշխանի հետ: Թե ռուսների հետ ունեցած բանակցությունների մեջ և թե իրանց ներքին գինվորական պատրաստությունների մեջ այդ երկրի հոգևոր և մարմնավոր իշխանությունների ներկայացուցիչները համերաշխ էին:

Պետք է աշխատել գոնե միանալ Հովհաննես իշխանի հետ,— ասաց Ստեփաննոսը, երբ նկատեց, որ Բեկը շարունակում է համառությամբ պնդել իր կամքը:— Ես կարող եմ այդ միությունը կայացնել, իմ հարաբերությունները իշխանի հետ շատ լավ են:

Ես միության հակառակ չեմ, Ստեփան,— պատասխանեց Բեկը:— Բայց դու գիտես, Հովհաննես իշխանը որ աստիճան հպարտ մարդ է. նա, շատ հասկանալի է, որ ինձ չի ենթարկվի, իսկ ես նրա զորապետը լինել չէի ցանկանա:

Պետք է աշխատել գոնե Գանձասարի միտրոպոլիտներին միացնել Էջմիածնի հետ,— ասաց իշխանը:

Թեև մի առանձին օգուտ չունի, բայց այդ մասին ինքը՝ Էջմիածնի Աստվածատուր կաթողիկոսը աշխատում է,— պատասխանեց Բեկը:

Հետո նա սկսեց պատմել, թե ինչպես ինքը դուրս եկավ Վրաստանից Էջմիածնի ուխտավորի անունով, գնաց այնտեղ գլխավորապես կաթողիկոսի հետ տեսնվելու նպատակով: Այդ մարդը «շարժման» եռանդոտ և ամենաջերմ գործիչներից մեկն է, ասաց նա, ավելացնելով, թե հայերը միշտ հրաշքներ են գործել, երբ հոգևոր գլուխները միացած են եղել ժողովրդի ներկայացուցիչների հետ:

Յատուկ Պոէմ

Այստեղ նույնպես ունենք մի ամենալավ եկեղեցական, որի վրա կարելի է հույս դնել,— ընդհատեց իշխանը Բեկը խոսքը:

Ո՞վ է:

Տաթևի վանքի Ներսես արքեպիսկոպոսը: Ես ամեն ինչ հայտնել եմ նրան, և նա մեծ անհամբերությամբ սպասում էր քո գալստյանը:

Ներսեսին հատավալ կարելի է. մեր պատմության մեջ Ներսեսները ներկայացնում են միշտ պայծառ բացառություններ:

Արեգակը վաղուց մայր էր մտել, բայց վրաններից ոչ մեկի մեջ դեռ ճրագ չէր երևում: Լուսնկա գիշերը բավական պարզ էր: Բեկի և իշխանի մեջ խոսակցությունը ընդհատվեցավ, երբ հեռվից լսելի եղավ սուլելու խորհրդավոր ձայն: Բեկը ավելի ուշադրությամբ ականջ դրեց, երբ ձայնը կրկնվեցավ: Այդ միջոցին երկու ձիավորներ, ամենայն թափով իրանց նժույգները վազեցնելով, մտան ձորի մեջ և մոտեցան Բեկի վրանին: Եկվորները նրա մարդիկն էին, մեկը մեծ Գիորգին, մյուսը փոքր Գիորգին: Նրանք ուղարկված էին Կարա-չոռլուների կեցած տեղի դիրքերը հետազոտելու: Բեկը իսկույն իմացում տվեց իր ծառաներից մեկին, որ Մխիթար սպարապետին և Բայինդուր իշխանին կանչեն իր մոտ:

Երբ նրանք եկան, Բեկը ծանոթացրեց Ստեփաննոսին նրանց հետ, ասելով.

Ահա այն մարդը, որ մեզ հրավիրել էր այստեղ իշխան Ստեփաննոս Շահումյանը:

Բայինդուր իշխանը թեք աչքով նայելով նրա վրա, ասաց.

Դուք կանչեցիք, մենք եկանք, եթե այս րոպեիս ինձ հինգ հազար հրացանավոր չտաք, պարսից թագավորի «բաթման ղլիճը» քեզ հինգ հազար կտոր կանե:

Բոլորը ծիծաղեցին: Այդ միջոցին մեծ Գիորգին և փոքր Գիորգին նույնպես մտան Բեկի վրանը: Սկսվեցավ խորհուրդը գիշերային արշավանքի մասին Կարա-չոռլուների ցեղի վրա:

Յատուկ Պոէմ